

PEDAGOGIKA ILIMLERI

Pedagogika teoriyası hám tariyxı

ҚУРАНЫ КӘРИЙМ ХӘМ ХӘДИСЛЕРДЕГИ ӘДЕП-ИКРАМЛЫЛЫҚ ТӘРБИЯ ХАҚҚЫНДА

С.Абаев – философия илимлериниң кандидаты, доцент

Е.К.Алламбергенов – еркин излениуши

Әжсинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: ислом, Куръон, мусхаф, ахлок, эхсон, хадис, сунна, бағрикенглик.

Ключевые слова: ислам, Коран, мораль, воспитание, хадис, сунна, толерантность.

Key words: islam, Quran, morality, education, hadith, sunnah, tolerance.

Мәдениет мийрас ата-бабаларымыздың мың жыллар дауаында дөреткен бийбаха байлықлары – философиялық, сиясий, хуқықый, диний көзқараслары, әдеп-икрамлық қағыйдалары, илим-пән саласындағы уллы табыслары, көркем шығармалары, аўызекі хәм жазба әдебияты хәм көркем өнери болып есапланады.

Өзбекстан мәмлекети, оның ажыралмас бөлеги Қарақалпақстан Республикасы ғәрезсизликти беккемлей отырып, демократиялық, хуқықый әдалатлы, адамгершиликти пухаралық жәмийет курып атыр. Өзбекстанның өзине тән жаңаланыу хәм раўажланыу жолының дурыслығын турмыс, әмелий искерлик айқын дәлиллемекте. Ғәрезсизлик нәтийжесинде биз өзимизди өзимиз билип ғана қоймастан, бизди пүткил дүнья танымақта. Данышпан ата-бабаларымыздың дин, илим, философиялық, ой-пикир, көркем дөретіушилик хәм баска да руўхый мәдениет саласындағы салдамлы орынлары халық аралық шөлкемлер тәрәпинен мойынланбақта.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев президентлик лаўазымына кирисиўге арналған мәжилисте өзиниң тийкарғы ўазыйпаларынан бири деп елимизде қәлип-лескен хұждан хәм исеним еркинлигин, диний кеңпейиллик орталығын тағы да беккемлеўди көрсете келип: «Жәмийетимизде хұким сүрип атырған өз-ара дослықты хәм татыўлықты және раўажландыру, кайсы миллетке, динге хәм исенимге тийисли болыўына қарамастан, барлық пуқаралар ушын теңдей хуқықларды тәмийинлеў дыққатымыз орайында болды. Олардың арасына иритки салатуғын экстримистлик хәм радикал идеяларды тарқатуўға Өзбекстанда улыўма жол қойылмайды» [1] деп жәриялады. Бул журтымыздың узак дәўирге қаратылған миллетлер аралық хәм динлер аралық қатнасықлар бойынша сиясаты еди.

Дүньялық мәдениетқа бийбаха үлес қосқан диний уламаларымыздың хәм алламаларымыздың уллы сәнелери дүньялық көлемде белгиленіуин айқын дәлилли болып есапланады. Хәкыйқатында да, бул сиясаттың әмелге асыўының руўхый қайта тиклениўде Ислам дининиң роли айрықша. Ислам дүньялық хәм диний илимлерди өзине бирлестиретуғын идеология, дүньяға көзқарас, әдеп-икрамлық, сиясий, хуқықый хәм тағы баска да адамзатлық проблемалардың бир пүтин шешимин бериўши философиялық система. Сол ушын да Ислам дини халқымыз миллий руўхый дүньясының қәлипlesiуиниң негизлеринен бири болып келген.

Ондағы улыўма адамзатлық қәдриятлар жоқары дәрежедеги әдеп-икрамлық идеялары хәзир де хәр тәрәппе раўажланған кәмил инсанларды қәлипlesiриўдиң оғада әхмийетли факторы болып қалмақта. Ислам дининиң муқаддес дереклери болған Куран хәм Хәдислерде инсанды улығлайтуғын адамгершилик хәм әдалатлық идеяларын кеңнен нәсиятлайтуғын көрсетпелер оғада көп. Кураны Кәрийм хәм Хәдислердеги диний қәдриятлар өзлеринде улыўма инсанлық қәдриятлардың мазмунын хәм өлшемлерин сәўелендирип, инсанлардың өмиринде оғада үлкен роль атқарған, адамлардың баска да мәнәўий қәдриятларының ийгиликли мәнисиниң қәлипlesiуинде шешіўши әхмийетке ийе болған. Исламий қәдриятлардың тийкарғы мәнислери хәм көринислери ийман, ислам

хәм ихсан түсиниклеринде өз сәўлесин табады. Мәселен, ихсан жоқары дәрежедеги қәдрият болып, ол өз ишине инсанның басқаларға ислейтуғын барлық жақсылықларын алады. Олардың ишинде ең баслысы – ата-аналарға қолдан келгенше жақсылық ислей, әлемнен өткеннен кейин де олардың руўхын шад етип турыў, еслей киреди. Кең мәнисте алғанда ихсан пүткил исламлық қәдриятларды шын кеўилден орынлаўды аңлатады.

Исламлық қәдриятлардың тийкарғы идеялары Кураны Кәрийм де пайғамбарымыздың Хәдислеринде баян етилген оларды орынлаў нормалары шәрият қағыйдаларында көрсетилген.

Кураны Кәрийм мусылман халықлары турмысында айрықша орын тутатуғын муқаддес китап. Ол усы халықлардың илим, әдебиет, турмыс тәризи нызам қағыйдалары, үрп-әдетлери, дүньяға көзқарасының қәлипlesiуинде шешіўши орын тутқан. Куран - Ислам дининиң тийкарғы хәм биринши дереги. Жәмийет хәм инсанлар турмысындағы барлық мәселелер биринши гезекте Куран арқалы шешилип отырылған. Кураны Кәрийм адамзат мәдениеті тарийхында үлкен из қалдырған философиялық әдеп-икрамлық, әдебий-тарийхий, илимий бийбаха мийрас болып табылады. Онда әдеп-икрамлық, инсап, хұждан, ҳадаллық, әдиллик, сабырлық, адамлар арасында дослық, хәр түрли халықлар ортасында татыўлық, динлер арасында толерантлыққа усаған улыўма инсанный әхмийетке ийе болған жол жорықлар хәм көрсетпелер берилген.

Кураны Кәриймде ата-аналарға жақсылық етиў идеясы оғада кескин түрде қойылған. Буны биз төмендеги аятларда көремиз: «Рәббимиз оның өзине ғана ибадат қылыўыңды хәмде ата-анаға жақсылық қылыўды әмир етти. (Әй инсан!) егер, олардың бириўи яки екеўи де кекселик жасына жетсе, оларға уф деме хәм олардан жеркенбе! Оларға бәрхама жағымлы сөз айт!» [Әл-Исра сүреси, 23].

«Әлбетте, жақсылықлар жаманлықларды жоққа шығарады.» [Ниса сүреси, 114]. Буның мәниси бирейге жақсылық қылсаң, Алла-таала сениң жаманлықларыңды өширеді. Кураны Кәриймде инсан тәрбиясы мәселесине айрықша итибар бериледи. Ислам адамларды билимликке, илим үйретиўге шақырады. Қуранда «илим» сөзи 754 мәрте тилге алынған. Қуранда перзентлериңиздиң мариғатлы хәм мәнәўиятлы болыўына ерисіў айрықша әхмийетли ўазыйпа сыпатында қаралады. Бул туўралы Алланың муқаддес китабында былай делинеди: «... айтың әй, Мұхаммед... билетуғын затлар менен билмейтуғын кимселер барабар болар ма?! Расында да, тек ақыл ийелери ғана үгіт - нәсият аладурлар» [Зумар, 9]. Бул жерде алла таала «билетуғын затларды», яғный илимли кәмил инсанларды тәрбиялаўды баслы тәрбиялық көрсетпе сыпатында ортаға қояды. Билимсиз адамның саўатлы, ақыллы, тәрбияланған инсан менен турмыс машқалаларын шешіўде тең бола алмаслығын көрсетеди.

Алла, «Ал-Имран» сүресинде илим ийелерин периштелер менен қатар қояды. «Исра» сүресинде илимнің шегарасының жоқ екенлигин көрсетип, «хәр бир илимнің үстинен оннан да илимлик бар» [сол сүре, 76] екенлигин көрсетеди.

Қураны Кәрийм Ислам дүньясында идеологиялық дүньяға көзқараслық, әдеп-иқрамлылық, хуқықый машқалалардың шешими баянланған муқаддес китап сыпатында ұллы роль атқарған хәм атқармақта. Қуранда баян етилген идеялар Ислам дининиң дереги сыпатында басшылыққа алынады. Сол тийкарда барлық диний, руўхый, мәнаўий хәм турмыслық мәселелер шешиледи. Мәселен, Қуранда жигирмадан аслам сүреде шаңарақ хәм оның менен байланысly тәрбиялық мәселелер тилге алынған, бул мәселелердин дурыс шешими берилген. Қуранда диний философиялық ой-пикирлер адамлардың өмиринде хәрекет етиўши дәстүрлер, үрп-әдетлер, адамлар арасындағы қатнасықларды тәртипке салыўшы хуқықый хәм әдеп-иқрамлық норма, қағыйдалар, соның ишинде шаңарақ, неке, ата-аналарға хәм балаларға, ағайын-туўысқанларға қатнас, меншикмийрас, саўда-сатық, қарыз хәм парыз, аманат және басқа да мәселелер бойынша көрсетпелер өз көринисин тапқан. Қурандағы әдеп-иқрамлылық, инсап, хұждан, хадаллық хәм тағы басқа улыўма инсанийлық әхмийетке ийе болған көрсетпелер хәзир де адамлар ушын руўхый күш-куўат болып хызмет етип атыр, мәнаўиятымызды жетилистириўге үлес қоспақта.

Хәдислер Исламның Қураны Кәриймнен кейинги идеялық хәм руўхый дереги. Ислам иләхиятының хәм шараятының екінши тийкары болған хәдислер сунна деп те жүритиледи. «Сунна» сөзи арабшадан аўдарылғанда «жол», «бағдар» ямаса «әўладлардан қалған үрп-әдетлер» деген мәнисти билдиреди. Исламда «Сунна» дегенде пайғамбарымызға тийисли болған хәдислер түсиниледи. «Хәдис» сөзиниң мәниси «хабар», «әңгеме», «билдириў» дегенди аңлатады. Исламдағы рәсмий мәниси бойынша хәдис дегенимиз - Мухаммед пайғамбардың сөзлери хәм әмелий ислери ҳаққындағы аңыз әңгимелер. Ислам әлеминде хәдисти жыйнаўшылар хәм дүзиўшилер баршылық болған. Атап айтқанда, VIII-XI әсирлерде тек Маўараўннахрда 3000 нан артық хәдисшилер жасап, жемисли искерлик көрсеткен хәм Ислам дүньясында исенимли хәдислер топлаған 6 муқаддистин мийнетлери айрықша тән алынады. Ислам дүньясындағы хәдис илиминиң султаны ең жетиги хәм атақлы имам Бухарий болып есапланады. Ол оғада зийрек хәм таланты алым болған. Имам Бухарий өзи топладаған 600000 хәдислердин 300000 ядтан билген. Ол 863-868-жыллары Нишапурда медреседе хәдис илиминен сабақ берген. Усы жерде Имам ат Термизий менен ушырасқан. Имам Бухарий 20 дан аслам диний хәм дүньялық мәселелер бойынша шығармалар жазған. Оның «Әл-Жәмә ас-Сахих» атлы мийнети Ислам дүньясында оғада хұрмет етилди хәм хәзирги күнде Қураны Кәриймнен кейинги исенимли дерек деп тән алынды.

Имам Бухарий дәретиўшилигине жоқары баха берип, президентимиз Ш.Мирзиёев былай деген еди: «Ислам әлеминде пайғамбарымыз Мухаммед алайхис-салам хәдислери топламының исенимли дереги деп тән алынған «Ал-жомиъ ас-сахих» топламы «Бәрше муқаддистердин устазы» болған имам Бухарийдин көп жыллық пидәкерлик мийнетлериниң нәтийжеси саналады. 12 әсирден берли, бул шығарма әхмийетине гөре, муқаддес Қураннан кейин Ислам дини ҳаққыдағы екінши исенимли жазба дерек болып келмекте. Тек ғана бизиң елимизде емес, бәлким, басқа еллерден де мыңлаған, миллионлаған мусылманлар бул теберик инсан туўылған Бухараға барыўға хәм оның Самарқандағы қәбирин зырат етиўге умтылыўы тегин емес, әлбетте» [2].

Оның көп мыңлаған хәдислердин арасында төмендегидей тәлим-тәрбиялық әхмийети оғада күшли хәдислери баршылық:

1. Мулайымлық-даналықтың басыдур.

Адамлар үстинен күлиўден сақланыңлар

2. Ким кимди дос тутса, оған сол сүйиспеншилигин көрсетсин.

3. Барлық исинизде дурысly болың, адамлар менен мүнәсибette жыллы-жумсақ, жипек минезли болың!

4. Адамларға кең пейил болыңлар, сонда адамлар да саған сондай болады.

5. Кәсиптиң ең жақсысы адамның өз қолы менен ислейтуғын иси хәм хадал саўда.

6. Жақсылықты ашық жүзли, хош хұрей адамлардан күтиңлер.

7. Бир-бириңиз бенен сәлемлесип жүриңлер, сонда араларыңда өз-ара дослық оянады.

8. Перзентлериңизди шын қәлбиңизден жақсы көриў менен әдеп-иқрамын да жақсылаңлар.

9. Ийманлы адам ўәдесине опалы болады.

10. Мен барлық әдеп-иқрамларды жетилистириў ушын жиберилгенмен.

11. Аўқаттың берекетти – оннан алдын хә кейин қол жуўыўда.

12. Мулайымлық хә бир нәрсеге зийнет береді. Қайсы нәрсе де мулайымлық болмаса, ол бузылады.

13. Бақыллықтан жаман иллет жоқ.

Журтымыздан шыққан хәдис илиминиң жарқын жұлдызларының тағы бири Абу Иса Муххаммад ибн Иса әл Бугий ат-Термизий болып табылады. Термизий имам Бухарийдин шәкирти болған, басқа да көплеген муқаддистерден илим үйренген. Өзи де бул тараўда ат шығарған хәм бир қатар шәкиртлерге устазлық еткен. Ат Термизийдин «Сунаки ат Термизий» шығармасында инсанда жақсылық пазыйлетлерди қәлипплестириўге қаратылған хәдислер топланған. Мәселен: «Алла нәзеринде ең жақсы дос - адамларға бирдейине саўаплы ис қылатуғын адамлар»; «Алла нәзеринде ең жақсы қонсы – өз қонсыларына жақсылық қылыўшыдур»; «Сап де-неде саламат ақыл» деген халық нақылына әмел қылып, данышпан, перзентти жаслықтан ден-саўлықты сақлаўға, әсиресе, ўақытты бийкарга өткермеўге шақырады; оның «еки нәрсе бар, көпшилик оның қәдирин билмейди, биреўи – ден-саўлық, ал екіншиси бос ўақыт» усаған хәдислери инсанларды жақсылыққа қарай баслайды.

Термизийдин мәнаўий мийрасы оның шығармаларындағы инсап, диянат, инсанпәрўарлық хәм тағы басқа идеялар бүгинги күнде жасларды жоқары әдеп-иқрамлылық руўхында тәрбиялаўда, кәмил инсанды жетилистириўде үлкен әхмийетке ийе. Биринши президентимиз И.Каримов Ат Термизий ҳаққында қутлықлаў сөзинде «хәзирги күнде Термизийдин руўхый мийраслары тек ғана диний уламалар арасында ғана емес, ал дүньялық илим ийелери, кең көлемдеги жәмийетшилик арасында да өз қадир қымбатын таўып атыр. Ол инсанның ең жетик шығармаларынан «Китоб әл-Жәмә ас-Сахих» хәзирге шекем хәдис илиминиң тийкаргы дереклериниң бири болып есапланады. Алламаның әсирлер даўамында алым хәм зыялыларға бағдарлама болып келген ақыл хәм әдеплилик, инсап хәм диянат, әдалат хәм инсанпәрўарлықты үгитлеў кең идеяларға қыян кески дәўиримиздин қурамалы хәм қарсылықлы руўхый – әдеп-иқрамлылық мәселелерин шешиўде заманагөй әхмийетке ийе болмақта» [3:11-12] деп атап көрсеткен еди.

Қураны Кәрийм хәм хәдислерде инсанның ата-ана, шаңарақ, перзентлер алдындағы жеке жуўапкершилик, сондай-ақ, жәмийет, халық, ўатан алдындағы мийнетлери баянланады. Олардың тәрбиялық күши оғада исенимли, баянлаў формасы тәсиршең, мазмуны әзелден қиятырған халықлық әдиўли ой-пикирге мас келеди. Демек, Ислам дереклеринде жәмийеттин бүгини хәм келешегі ҳаққында философиялық идеялар жәмийетлик, сиясий-экономикалық, мәнаўий мәдений проблемалар, улыўма инсаний хәм миллий әдеп-иқрамлылық нормалар өз сәўлесин тапқан. Мәнаўий пазыйлетлер

Исламда қалиплескен «саўап» хэм «гүнә» өлшемлери менен баян етилген. Хәдислер кәмил инсан тәрбиясына айрықша итибар береді, перзент туғылғаннан баслап, ер жеткенге шекем орынланыуы лазым болған илажлар баянланады. Перзентлердің ата-ана алдындағы миннетлери хэм ұазыйпаларын орынлауын қатаң түрде талап етеді. Хәдислерде билимли болыуға, жаслықтан илим алыуға умтылыу, мәнаўий жактан жетикликке умтылыу ең зәрүрли инсаний талаптар дәрежесине көтерілген. Хәдислерде адамлардың өмири ушын керекли күнделикли жасау тәризине байланысly зәрүрли ислерди орынлау талабы қойылады, экологиялық хэм саниятариялық гегеналық миннетлер де белгиленеди. Тәбиятты таза сақлау хәтте суўға түпирмеу, егин егиу, медресе хэм мешит салыу, көпир қуруу, канал салмалар қазыу арқалы суў шығарыу, тың жерлерди өзлестириу иләхий талаптар дәрежесине көтеріледі. Хәдислер адамларды даналыққа, илимлиликке, билимлиликке, марифатлы-

лыққа хэм мәнаўиятқа шақырады. Шығыс халықларының қымбатлы мийрасы болған хәдислердің терең философиялық мазмұны жасларымыздың мәнаўий дүньясын тәрбиялауға сөзсиз хызмет етеді.

Исламдағы әдеп-иқрамлықты тәрбиялау мүмкиншиликлеринен толық дәрежеде пайдалана отырып, бәринен бұрын жәмийеттиң хэм өз ийгилигине хадал мийнет етиу, жәмийетлик хэм жекке байлықты көбейтиу туўралы ғамхорлық, өз мәмлекетиниң нызамларын қатаң сақлау, диний исенимине хэм миллетине қарамастан, адамлар арасында дослық, татыулық хэм бирге ислесиуе қаратылған бағдарын күшейтиу хэм әхмийетли ұазыйпалардан болып табылады.

Ислам дереклеринде сәўленген жоқары дәрежедеги әдеп-иқрамлық идеялары хәзир де хәр тәреплеме раўажланған кәмил инсанларды қалиплестириудің оғада әхмийетли факторы болып келмекте.

Әдебиятлар

1. Мирзиёев Ш.М. Еркін хэм абадан, демократиялық Өзбекстан мәмлекетин мәрт хэм уллы халқымыз бенен бирге курамыз. / «Еркін Қарақалпақстан», 17-декабрь, 2016.
2. Мирзиёев Ш.М. Ислам бирге ислесиу шөлкеми сыртқы ислер министрлери кеңеси 43-сессиясының ашылыу мәресиминде сөйлеген сөзи. / «Еркін Қарақалпақстан», 20-октябрь, 2016.
3. Каримов И.А. Ислам зиёси ўзбегим симосида. –Ташкент: Ислам университети, 2005.
4. Қураны Кәрийм мәнилериниң қарақалпақ тилиндеги аудармасы хэм тафсири. Аудармашы: Шамсуддин Баҳаўиддинов. -Ташкент: «Ўзбекистон», 2019, 624-б.

Мақолада маданий мерос тизимида диний меросларнинг, айниқса, Ислам динининг муқаддас манбалари ҳисобланган Қуръони Карим ва ҳадисларнинг тутган ўрнига алоҳида тўхталиб, улардаги ахлоқ ва одоб тарбияси ҳақидаги тушунчалар билан ғоялар кенг талқин қилинади ва уларнинг ҳозирги таълим тарбия жараёнидаги аҳамияти очиқ берилади. Шунингдек, ушбу меросларнинг фақат диний манбаларгина эмас, юқори даражадаги комил инсонни тарбиялайдиган улғу тарбия қуроли, умуминсоний кадриятлар эканлиги ишончли далилланган.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается роль религиозного наследия в системе культурного наследия, особенно священного Корана и хадисов, которые являются священными источниками ислама, а также разъясняются содержащиеся в них концепции морали и этики и их важность в текущем образовательном процессе. Также было убедительно доказано, что это наследие является не только религиозными источниками, но и универсальными ценностями которые являются отличным образовательным инструментом, воспитывающим совершенного человека.

The article examines the role of religions heritage in the system of cultural heritage, especially the holy Qu'ran and hadith, which are the sacred sources of Islam, and explains the concepts of morality and ethics contained in them and their importance in the current educational process. It has also been convincingly proved that this heritage is not only religious sources, but also universal values, which are excellent educational tool that educates the perfect person.

SUMMARY

“AVESTO” and KARAKALPAK FOLK DASTAN “SHARIYAR” (The source of education, traditions and heritage, continuity and relationship problems)

E.K.Allambergenov – researcher

Nukus State Pedagogical institute named after Ajiniyaz

Таянч сўзлар: «Авесто» ва «Шариёр» достони, манавий-маърифий сифатлар, одоб ва ахлоқ, ахлоқсизлик, одиллик ва адолатсизлик, инсонийлик ва ноинсонийлик, ёмонлик, ёвузлик, ёмон кўриш, одоб-ахлоқ ва қаноат, одоб-ахлоқ ва манманлик, одоб-ахлоқ ва ота-онага меҳр.

Ключевые слова: «Авесто» и дастан «Шарьяр», духовно-просветительские качества, воспитанность-невоспитанность, справедливость-несправедливость, человечность-бесчеловечность, зло, ненависть, нравственность и благородность, нравственность-высокомерие, нравственность-отношение родителей.

Key words: «Avesto» and dastan «Shariyar», spiritual-educational qualities, well-mannered and bad-mannered, justice-injustice, humanity-inhumanity, evil, hate, morality and nobility, morality-arrogance, morality-parents' relation.

Introduction

If Karakalpak dastan (epic heroic poem) “Sharivar” is learned under the perspective of pedagogy, it will be clear that “Shariyar” dastan takes the first place in teaching moral issues with its problems of upbringing. The role of law education is important to bring up perfect, intelligent, legally educated youth who are the future of our country based on legal democracy, strong citizenship society, economy devoted to free market relationship and person ownership.

Therefore, the main idea of the story is that to make a high level of morality, it is necessary to make sure that the educational influences and teachings received at school are not enough, that education will continue throughout life, for the sake of human development, for the sake of parents. The upbringing of society, as well as the mentality and morality that form in those societies and it is clear that only a person with such qualities can overcome all difficulties in life and do his goals and dreams, and only such people can overcome evil with good and injustice, moreover such people

also might be a real fighter who can find a chance to win.

Only such a person is able to lead himself and his people to a free and prosperous life. Moreover, such person or people with fruitful ideas didn't bear spontaneously.

Of course, such lofty ideas do not seem in one person or in one nation, or in one artistic heritage created by them. Just as today's highly developed human society has achieved all its good achievements by adopting and developing the best qualities of its predecessors, assimilation of advanced progressive pedagogical ideas and views reflected in artistic and empirical scientific tasks. So “Shariyar” dastan is created based on pedagogical ideas, which mentioned above, and they are without any doubt the sources of rich and fruitful ideas of nation. There can be no doubt that it came about through enrichment and development. At this point, of course, we must first note the special place of the book “Avesto”, which summarizes all the wonderful examples of ethno-pedagogy of folk pedagogy. This is because